

UDK 808.62-323.1
801.318

Izvorni znanstveni članak
Primljen 17. XII. 1997.
Prihvaćen za tisak 15. VI. 1998.

Nada Vajs

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Strossmayerov trg 2, HR-10000 Zagreb

Milena Žic Fuchs

Filozofski fakultet, Odsjek za anglistiku
Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb

DEFINICIJA I FRAZEM U JEDNOJEZIČNOM RJEČNIKU

U prilogu se želi pokazati koji uzročnopsljedični odnosi postoje između osnovnog prototipnog značenja i različitih oblika frazeološke uporabe. Ti će se odnosi ilustrirati na nekoliko primjera.

U svim našim jednojezičnim rječnicima (bilo standardnoga jezika, bilo dijalekata) frazeološke se uporabe – izričaji – navode iza semantičke razrade značenja i njihovih definicija kao poseban odjeljak leksičke pojavnosti i uporabe. Poredani su abecednim redom i time se prikazuju kao jezična datost odvojena od osnovnoga ili prototipnoga značenja i ostalih značenjskih ostvaraja određenoga leksema. Takav se način navođenja ponajčešće opravdava činjenicom da za razumijevanje izričaja nije dovoljno znati značenje svake pojedine riječi, već značenje izričaja u cjelini, jer se izričaj doslovno ne može prevesti.

Mnogo je toga napisano o mogućim kriterijima za razlikovanje raznih stupnjeva metaforičkih izraza pa tako i frazema¹. No nema općeprihvaćenih razgraničenja, što se jasno vidi u mnogoznačnosti naziva koji se upotrebljavaju za takve pojavnosti. No kad je riječ o frazemima, leksikografi ih zbog primjenjivosti svoga posla razgraničuju svojevrsnim radnim definicijama (frazemi u širem smislu ili kolokacije i lokucije, i metaforički frazemi u užem smislu ili izričaji) koje općenito određuju frazem kao neraščlanjivu

---

¹ Friedrich 1966; Guiraud 1967; Ivir 1992–1993; Konrad 1939; Lyons 1977; Matešić 1978, 1982; Menac 1970 i 1972; Rey 1977; Popović–Trostinska 1996; Rittgasser 1975; Ricœur 1981; Rode 1976; Vajs–Zečević 1994, i dr.

semantičko-sintaktičku cjelinu koja je u rečenici zaseban, ali integrativan član rečeničnoga ustroja.²

No nameće se pitanje je li ovakvo gledanje na frazem dovoljan razlog za njegovo odvajanje od sklopa značenjskih definicija određene natuknice. Jesu li značenja frazema uistinu u potpunosti odvojena od njihovih temeljnih obilježja, kao i od osnovnih i prenesenih značenja samoga leksema?

Ovakva pitanja ne potiču samo na zanimljiva promišljanja o značenjskim pojavnostima, već i na različita, drugačija leksikografska rješenja. Na teorijskoj se razini upravo takvim pojavnostima – metaforom shvaćenom u najširem smislu, bavi kognitivna semantika. Ona metaforičke procese dovodi u središte lingvističkog zanimanja. Mnogi vodeći kognitivni semantičari smatraju da su metafore najprisutnije u svakodnevnom govoru, da su konvencionalne i da se može govoriti o sustavu metafora, tj. o njihovoj sustavnoj povezanosti zasnovanoj na postavci da se jedna pojava razumije i doživljava s pomoću druge.³ Takva su teorijska gledišta potakla istraživanja u psiholingvistici koja se bave upravo ispitivanjem raznih metaforičkih izraza, pa tako i frazema kao psihološke stvarnosti i kao načina kako ih govornici određenih jezika razumijevaju. U prijašnjim se istraživanjima toga tipa zastupalo stajalište da se razumijevanje frazema ne može svesti na njegove pojedine elemente. Drugim riječima, tvrdilo se da značenja pojedinih elemenata frazema ne uvjetuju značenje frazema kao cjeline.

Nasuprot tome najnovija istraživanja polaze od pretpostavke da pojedinačna obilježja sastavnica frazema igraju važnu ulogu u njihovu razumijevanju i uporabi. Štoviše, istraživanja pokazuju da se frazemi mogu razumjeti upravo zahvaljujući prepoznatljivim značenjskim obilježjima njihovih elemenata, te se dolazi do zaključka da osnovno prototipno i prenesena značenja frazemskih sastavnica čine podlogu za razumijevanje frazema kao cjeline.⁴

U frazemu se zanemaruje niz obilježja što ih pojedini leksem ima u normalnoj uporabi, a izdvaja se samo jedno koje je bitno za njegovo razumijevanje. Drugim riječima, činjenica da frazem ipak ostaje razumljiv govori nam da je to moguće samo stoga što se djelomičnom promjenom semantičkoga

---

² Primjera radi, zanimljivo je usporediti Cruseovo (1986:40–43) viđenje kolokacija i idioma s Bensonovim (1985:61–67). Cruse kreće od semantičkih kriterija i uključuje sintaktičke, dok Benson kreće od sintakse prema značenju i još pokušavajući pritom svoju klasifikaciju prilagoditi potrebama rječnika.

³ Za detaljniji uvid u gledišta kognitivnih semantičara vidi Žic Fuchs 1992–1993 i 1994.

⁴ Valja napomenuti da je za engleski, na kojemu su rađena istraživanja, nađen vrlo mali broj takvih frazema, odnosno idioma, u kojima se ne osjeća povezanost s navedenim obilježjima sastavnica, kao na primjer *kick the bucket* i *spick-and-span* (Cacciarri–Glucksberg 1991).

sustava obilježja zadržava značenjska spona s jednim od prototipnih značenja određenoga leksema.

Primjerice, da bismo razumjeli frazem *cvjetaju mu ruže*, zanemaruju se moguća obilježja leksema *ruža*, kao 'crvena, mirisna, baršunasta', a zadržava samo prototipno značenje 'ukrasna vrtna biljka'. Semantičko se težište prebacuje na glagol *cvjetati*, u kojemu se izdvaja preneseno značenje glagola *cvjetati*: 'biti u svoj svojoj ljepoti, u punom razvitku'. Ta značenjska spona – prototipno značenje glagola *cvjetati* – omogućuje nam razumijevanje tog metaforičkog frazema sa značenjem 'ima sreće u životu' ili 'u životu mu je lagodno'. Prema tome frazem *cvjetaju mu ruže* (najčešće upotrijebljen u negaciji) obradit će se uz preneseno značenje glagola *cvjetati*, a kod značenja leksema *ruža* valja ga navesti i uputiti na glagol *cvjetati*.

Time se, dakle, otvara mogućnost uvrštavanja frazema uz pojedina značenja leksema, a ne na kraj rječničkog članka. Postiže se to s pomoću značenjske spona što ga pojedini član frazema (ili značenje frazema kao cjeline) ima s prototipnim ili prenesenim značenjem natukničkog leksema. Uostalom, takva leksikografska rješenja nalazimo i u rječnicima drugih leksikografskih tradicija.⁵

Na nekoliko ćemo primjera pokazati kako bi takva rješenja mogla izgledati u jednosveščanom rječniku hrvatskoga jezika.⁶

Glagol *čučati* ima prototipno značenje: 'biti u položaju u kojem je težina tijela prenesena na noge savijene u koljenima' i iz njega izvedeno značenje 'biti na jednome mjestu', na koje se naslanja kolokvijalni frazem *stalno čučati doma* 'stalno biti u kući, ne izlaziti u društvo'. Štoviše, moguće je da je ovo drugo značenje i nastalo pod utjecajem frazeološkog sklopa.

Uz preneseno značenje imenica *mušica* ili *buba* koje imaju preneseno značenje 'svojevoljnost, ćudljivost, hir' bio bi naveden metaforički izričaj *istjerati kome mušice (bube) iz glave*: 'učiniti da tko počne razumno misliti, da se uozbilji', a frazemi *istjerati (što) na čistac* 'uz velik napor razjasniti kakav problem, učiniti da se sve objasni' i *istjerati (što) do kraja* 'završiti što uz uloženi velik napor', bili bi navedeni uz izvedeno značenje glagola *istjerati*: 's posebnim naporom učiniti da što izađe'.

⁵ *Le Petit Robert, Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*, Paris 1996; *Il Nuovo Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana*, 12. izd. Zanichelli, 1990; *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*, Akademie-Verlag Berlin 1984; *Van Dale Groot Woordenboek der nederlandse taal*, Van Dale Lexicografie, Utrecht–Antwerpen; S. I. Ožegov i N. Ju. Švedova *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*, Moskva 1993.

⁶ Primjeri su uzeti iz postojećih rječnika, nadasve *Rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića (1994), uz neke intervencije u definicijama, budući da još ne posjedujemo relevantni korpus suvremenoga hrvatskoga jezika. Osim toga, obrada je u primjerima samo djelomično naznačena, onoliko koliko je potrebno za ilustraciju mogućega pristupa.

Takav se leksikografski način navođenja frazeologije najbolje može ilustrirati na jednom polisemnom leksemu, kao na primjer *glava*, koji ima neobično bogatu frazeološku uporabu. Za ilustraciju ćemo navesti samo jedan dio rječničkog članka, i to samo izričaje, bez kolokacija i lokucija.

Prototipno je značenje leksema *glava*: 'gornji dio čovjekova tijela, okrugla oblika, spojen vratom o trup, sjelo mozga i glavnih osjetilnih organa', a uz metonimijski pomak *glava* znači i 'taj dio tijela kao sjedište uma', s poblizim određenjem a) 'sjedište ideja, pamćenja, razuma'. Upravo će uz to značenje biti navedeni frazemi tipa:

imati slamu/pljevu u glavi 'biti priglup',

utuviti što komu u glavu 'uvjeriti koga u što; učiniti da tko što nauči, zapamti',

misлити svojom glavom 'samostalno donositi zaključke i djelovati sukladno njima',

misлити tuđom glavom 'povoditi se za tuđim mišljenjem',

utuviti/wortjeti/zabiti si što u glavu 'biti opsjednut kakvom mišlju, tvrdoglavo se držati namjere, ne odstupati od čega'.

Kao što vidimo, frazemi se semantički naslanjaju na značenje leksema *glava*: 'razum, pamet'.

Osim značenja navedenoga pod a), leksem *glava* može imati i metonimijsko značenje b) 'sjedište psihičkog stanja', gdje će biti navedeni izričaji tipa:

imati usijanu glavu 'ponašati se zanesenjački',

zadržati hladnu glavu 'ostati hladnokrvan, promišljen, staložen',

udarila komu slava u glavu 'uzoholio se, uzobijestio se',

imati tvrdu glavu 'biti zadrt, nepopustljiv'.

Između ostalih, nalazi se i značenjska uporaba leksema *glava* kao 'čovjekov vitalni dio: život', gdje bi se našli izričaji, kao:

glava je na kocki / u igri / u pitanju / u torbi 'život je u opasnosti, tiče se života',

izvući/sačuvati živu/čitavu glavu 'spasiti život, ostati živ',

stajati/koštati koga glave 'platiti životom'.

Prototipno je značenje leksema *srce* 'šuplji mišićni organ u prsnoj šupljini kod čovjeka i većine životinja, središnji pokretač krvnog optoka', uz brojna druga značenja u konkretnom i metonimijskom smislu. Postavlja se stoga pitanje gdje smjestiti primjerice ove dvije skupine frazema:

A. *primiti/uzeti što k srcu* 'ozbiljno što shvatiti, osjetljivo reagirati na što',
iz/od sveg srca 'vrlo srdačno, rado',

pristati na što otvorena srca 'pristati na što iskreno, bez sustezanja',

sad mi je srce na mjestu 'sad sam zadovoljan, ispunjena su mi očekivanja',

- B. dirnuti/taknuti/pogoditi koga u srce** ‘uzbuditi koga, pogoditi koga u osjetljivo mjesto’,
kidati/parati komu srce ‘rastužiti koga’,
otvoriti/istresti srce ‘iskreno izraziti svoje misli, povjeriti se’,
zaigralo mu je srce ‘osjeća radost, zadovoljstvo’,
ležati komu na srcu ‘biti predmet čije brige, misli’.

Svi će frazemi biti navedeni, dakako, uz preneseno značenje leksema **srce**: ‘zamišljeni središnji organ kao sjedište’, gdje će za grupu A. biti navedeno: ‘htijenja, želja, raspoloženja’, a za grupu B. ‘osjećaja, emocija, duševnog stanja’, što je i okvir za semantizam navedenih frazema. U obradi glagola koji uvode frazeme isti će frazem također biti spomenut, ali s naznakom da se njihovo značenje nalazi kod leksema srce.

Prototipne su definicije važne u rječniku za općenito razumijevanje samoga leksema i njegove jezične uporabe. No, pojam se prototipa proteže i na izvedena, odnosno metaforička značenja jer stvara podlogu za razumijevanje raznih kolokacija, lokucija i frazeoloških uporaba. Štoviše, razne frazeološke pojavnosti imaju svoje značenjsko uporište u prototipnim značenjima leksema. Stoga bi uvođenje frazema uz prototipna značenja, tj. njegovo povezivanje sa značenjskom podlogom leksema, po našem mišljenju, ne samo bolje rasvijetlilo značenjske odnose među leksemima, nego i povećalo objasnidbenu moć takva rječnika za samoga korisnika, pogotovo za važne skupine korisnika kao što su djeca školskog uzrasta, zatim manje obrazovani, te stranci.

Literatura

- Benson, M. 1985. Collocations and Idioms. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, T. Ilson (ed.), Oxford Pergamon Press.
- Cacciari, C. & S. Glucksberg. 1991. Understanding Idiomatic Expressions: The Contribution of Word Meanings. *Understanding Word and Sentence*, G.B.Simpson (ed.), Elsevier Science Publishers.
- Cruse, D. A. 1986. *Lexical Semantics*. London : Cambridge University Press.
- Friedrich, V. W. 1966. *Moderne deutsche Idiomatik*. München.
- Guiraud, P. 1967. *Les locutions françaises*. Paris : Presses Universitaires de France. (Que sais-je?, 903)
- Ivir, V. 1992–1993. Kolokacije i leksičko značenje. *Filologija* 20–21, 181–189.
- Jernej, J. 1992–1993. O klasifikaciji frazema. *Filologija* 20–21, 191–197.
- Konrad, H. 1939. *Etude sur la métaphore*. Paris.
- Lyons, J. 1977. *Semantics*, Vol. 1/2, London, Cambridge University Press.
- Matešić, J. 1978. O poredbenom frazemu u hrvatskom jeziku. *Filologija* 8, 211–217.

- Matešić, J. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (Predgovor), Zagreb.
- Menac, A. 1970. O strukturi frazeologizama. *Jezik* 18(1970/71), 1, listopad 1970, 1–4.
- Menac, A. 1972. Svoje i posuđeno u frazeologiji. *Strani jezici*, Zagreb.
- Muhvić-Dimanovski, V. 1992–1993. Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima. *Filologija* 20–21, 323–329.
- Popović, M., R. Trostinska. 1996. Vizualnost u frazeologizmima. *Dometi* 1–6, 109–112.
- Rey, A. 1977. *Le lexique images et modèles. Du dictionnaire à la lexicologie*. Armand Colin, Paris, 188–201.
- Richard, G., A. Berard-Dugourd, Le traitement des locutions dans l'analyse du langage naturel. *Etude N 101 du Centre scientifique IBM*, Paris.
- Ricœur, P. 1981. *Živa metafora*. Zagreb : Grafički zavod Hrvatske (franc. izvorni naslov *La métaphore vive*, Paris 1975).
- Rittgasser, St. 1975. O problemu određivanja frazeologizama. *Jezik* 23 (1975/76), 2, prosinac 1975, 36–41.
- Rode, M. 1976. Frazeologija v Jurančičevem slovarju. *Slavistična revija* 24(1976), 2–3, 292–294.
- Vajs, N., V. Zečević. 1994. Frazeologija u Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. *Filologija* 22–23, 175–183.
- Žic Fuchs, M. 1992–1993. Konvencionalne i pjesničke metafore. *Filologija* 20–21, 585–593.
- Žic Fuchs, M. 1994. Semantičke i leksikografske definicije. *Filologija* 22–23, 275–279.

La définition et le phrasème dans le dictionnaire monolingue

Résumé

Dans la contribution on cherche à démontrer quels rapports de cause à effet existent entre la signification de base, les significations dérivées ou secondaires et les différentes locutions figurées ou phrasèmes d'un lexème. On a cherché à les illustrer par quelques exemples types.

Ključne riječi: frazemi, definicije, jednojezični rječnik

Key words: idioms, definitions, monolingual dictionary